

Στη μάχη των ιδεών «με επίγνωση και εγρήγορση»

Αλέξανδρος Κεσσόπουλος

Επίκουρος Καθηγητής

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης

Θέσεις με κριτική στράτευση

Το βιβλίο του Δημήτρη Χριστόπουλου, με τίτλο «Χρόνια δοκιμασίας» (εκδ. Πόλις, 2025), αποτελεί μια συλλογή κείμενων που δημοσιεύτηκαν στον τύπο και το διαδίκτυο κατά την τελευταία δεκαετία. Από το ευρύ φάσμα των θεματικών που πραγματεύεται ο συγγραφέας, και οι οποίες εκτείνονται από τις διεθνείς σχέσεις και τη λειτουργία των θεσμών μέχρι τη διαχείριση της προσφυγικής κρίσης, η παρούσα βιβλιοπαρουσίαση εστιάζει σε τέσσερις. Αυτές αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, το πανεπιστήμιο, τους αυταρχικούς μετασχηματισμούς της δημοκρατίας και την περιδίνηση της Αριστεράς.

Πριν από την παρουσίαση, όμως, των ιδεών του συγγραφέα για τα εν λόγω ζητήματα, αξίζει να διατυπώσει κανείς, εισαγωγικά, ορισμένες σκέψεις για τη διαδρομή του Δημήτρη Χριστόπουλου στη δημόσια σφαίρα, όπως αυτή αποτυπώνεται, άλλωστε, και στο βιβλίο.

Σταθερό γνώμονα των δημόσιων παρεμβάσεών του αποτελούν η υπεράσπιση των δικαιωμάτων και της δημοκρατίας, όχι με όρους τυπικής λειτουργίας, αλλά από μια συγκεκριμένη, και ουσιαστική, σκοπιά: αυτήν της σύζευξης της ελευθερίας με την κοινωνική δικαιοσύνη. Όπως, εξάλλου, υπογραμμίζει και ο ίδιος, σε κάθε συγκυρία προσπαθεί να παίρνει θέση για τα κρίσιμα με επίγνωση και εγρήγορση, προκειμένου να υπηρετεί, κατ' αρχήν, την ιδέα της χειραφέτησης των αδύναμων, χωρίς πάντως να προεξοφλεί ότι οι τελευταίοι, λόγω της θέσης τους, έχουν πάντα δίκιο (σ. 26-27).

Υπό αυτό το πρίσμα, θα υποστήριζε κανείς ότι ο Χριστόπουλος είναι ένας στρατευμένος διανοούμενος, ο οποίος διατηρεί, ωστόσο, μια κριτική στάση που δεν περιορίζεται μόνο στις επιλογές της άλλης πλευράς, αλλά εκτείνεται και στον δικό του χώρο αναφοράς. Για παράδειγμα, στις περιπτώσεις του Ουκρανικού και του Παλαιστινιακού τήρησε μια στάση αρχών, η οποία δεν υιοθετήθηκε παρά από λίγους. Από τη μία πλευρά, άσκησε οξεία κριτική στον κυρίαρχο λόγο, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη, ο οποίος επέλεξε να εστιάσει μονόπλευρα στην επίθεση που δέχθηκε η Ουκρανία από τη Ρωσία, ενώ συγχρόνως αγνόησε επιδεικτικά την καταστροφή της Γάζας από το Ισραήλ (σ. 236-239 και 247-251). Από την άλλη, όμως, ο συγγραφέας όχι μόνο δεν ταυτίστηκε με τα φιλορωσικά αντανakλαστικά μιας μερίδας της ελληνικής Αριστεράς, αλλά έκρινε σωστό να χαρακτηρίσει απαράδεκτη την αδιαφορία πολλών αριστερών απέναντι στη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία. Κατά την άποψή του, «ο αντιαμερικανισμός τυφλώνει σε τέτοιο βαθμό, ώστε να χάνεται η διάκριση του θύτη από το θύμα» (σ. 229). Σύμφωνα με τη θέση αρχής που ακολούθησε εν προκειμένω και η οποία συνέχει τις απόψεις του επί των δύο ζητημάτων, «ο επιθετικός πόλεμος είναι πάντα άδικος» (σ. 252-258).

Περαιτέρω, χαρακτηριστικό γνώρισμα των δημόσιων παρεμβάσεων του συγγραφέα αποτελεί και η διατύπωση απόψεων που συχνά αποκλίνουν από τις κυρίαρχες κοινωνικές αντιλήψεις. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο της κριτικής που άσκησε, τόσο στη Δεξιά όσο και στην Αριστερά, για τον τρόπο που πολιτεύονται στον τομέα του προσφυγικού, και ειδικότερα στο ζήτημα του φράχτη στον Έβρο, τόλμησε να υποστηρίξει ότι η κατασκευή του είναι αφενός αντίθετη στο διεθνές δίκαιο και αφετέρου αναποτελεσματική. Όπως εξηγεί με αφορμή το συγκεκριμένο θέμα, «μας ενδιαφέρει η απήχηση των θέσεών μας, αλλά τις θέσεις δεν τις υιοθετούμε με κριτήριο την απήχηση» (σ. 445).

Η ίδια παρρησία χαρακτηρίζει και την κριτική που άσκησε ο Χριστόπουλος σε κορυφαίους θεσμικούς παράγοντες της χώρας, όταν οι τελευταίοι δεν τόλμησαν, στο πλαίσιο του συνεδρίου μνήμης για τα εκατό χρόνια από τη γέννηση του Αριστόβουλου Μάνεση, να θίξουν τις σύγχρονες μορφές αυθαιρεσίας των κρατούντων. Ειδικότερα, ο συγγραφέας υπογράμμισε ότι τόσο η τότε Πρόεδρος της Δημοκρατίας όσο και ο τότε Πρόεδρος της Βουλής εκθείασαν μεν το σθένος του κορυφαίου συνταγματολόγου που υπερασπίστηκε τα δικαιώματα και τη δημοκρατία σε δύσκολες εποχές, χωρίς, όμως, οι ίδιοι να πουν κουβέντα, το 2022, για την υπόθεση των υποκλοπών (σ. 51-54).

Σε ό,τι αφορά τη μάχη των ιδεών, ο συγγραφέας γνωρίζει ότι αυτή διατρέχει περισσότερα πεδία: το πολιτικό, το κοινωνικό και, βέβαια, το πεδίο της ειδίκευσής του, το θεσμικό. Σημείο αφετηρίας της σχετικής ανάλυσης αποτελεί η παραδοχή ότι κανένας θεσμός δεν πρέπει να θεωρείται, a priori, πλήρως προοδευτικός ή συντηρητικός. Αντιθέτως, στο εσωτερικό κάθε θεσμού, ακόμη και του πλέον συντηρητικού, όπως είναι αυτός της Εκκλησίας, λαμβάνει χώρα μια διαρκής σύγκρουση τάσεων και αντιλήψεων. Υπό αυτό το πρίσμα, ο συγγραφέας προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στις κριτικές σκέψεις του μακαριστού Αρχιεπίσκοπου Αλβανίας, Αναστάσιου, ο οποίος αναφέρθηκε στην αντικατάσταση του γνήσιου φιλελευθερισμού από την ιδιοτέλεια, και συμπλήρωσε: *«μιλάμε για την ελευθερία του ανθρώπου, και ουσιαστικά λατρεύουμε την ελευθερία των αγορών»* (σ. 35). Αυτό το παράθεμα είναι ενδεχομένως ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά της διαρκούς προσπάθειας του συγγραφέα να αναζητεί τόσο τα προοδευτικά στοιχεία στους κόλπους της συντήρησης όσο και το αντίστροφο.

Οι έννοιες, άλλωστε, ιδίως οι αφηρημένες, έχουν ευρύ περιεχόμενο και, ως εκ τούτου, χρειάζεται αδιάκοπος αγώνας για τη νοηματοδότησή τους. Κατά την άποψη του συγγραφέα, σκοπός αυτός του αγώνα δεν πρέπει να είναι άλλος από τη σύνδεση κάθε πολιτικής έννοιας με την επέκταση της ελευθερίας και την καθολική προστασία των δικαιωμάτων. Η έννοια «ασφάλεια», για παράδειγμα, δεν πρέπει να χρησιμοποιείται κυρίως ως πρόσχημα για τον περιορισμό των δικαιωμάτων, καθώς δεν αποτελεί εξ ορισμού το αντίθετο της ελευθερίας. Όπως εξηγεί ο Χριστόπουλος, ασφάλεια παρέχουν οι καλοί δρόμοι, η καλά στελεχωμένη πυροσβεστική, τα δημόσια νοσοκομεία, τα τρένα που φτάνουν στον προορισμό τους. Με άλλα λόγια, η ασφάλεια είναι έννοια κοινωνική και, άρα, δεν μπορεί το νόημά της να συρρικνώνεται σε μια απόπειρα ταύτισης με το δόγμα του νόμου και της τάξης. Κατά συνέπεια, προϋπόθεση για να αισθάνονται οι πολίτες ασφαλείς δεν αποτελεί πρωτίστως η καταστολή, αλλά η αναδιανομή του εισοδήματος και η βελτίωση των κοινωνικών υπηρεσιών (σ. 483-484).

Δικαιώματα υπό το πρίσμα της ισοελευθερίας

Αν και σταθερός υπέρμαχος του πολιτικού φιλελευθερισμού, ο συγγραφέας δεν υιοθετεί σε καμία περίπτωση κάποια ατομοκεντρική πρόσληψη της ελευθερίας. Στο προηγούμενο βιβλίο του, εξάλλου, με τίτλο «Ταξίδι στο κράτος», ο Χριστόπουλος δεν παρέλειψε να παραθέσει τον «ανελέητο», όπως τον χαρακτηρίζει, σαρκασμό των ιδεών του Μπένθαμ από τον Μαρξ αναφορικά με την έννοια της ατομικής ελευθερίας: ο πεινασμένος είναι ελεύθερος είτε να εργαστεί για να ζήσει είτε να μην εργαστεί και να πεθάνει¹.

Κατά τη θεώρησή του συγγραφέα, επομένως, τα δικαιώματα – ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά – πρέπει αφενός να διαθέτουν παραπληρωματικό χαρακτήρα και αφετέρου να συνοδεύονται από υποχρεώσεις, κυρίως υποχρεώσεις των πιο ισχυρών. Η καθιέρωση της αναλογικής ισότητας, άλλωστε, δηλαδή η υποχρέωση των πολιτών να συνεισφέρουν στα δημόσια βάρη ανάλογα με τις δυνάμεις τους, αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για τη συγκρότηση ενός παρεμβατικού κράτους, το οποίο έχει ως σκοπό την άσκηση αναδιανεμητικών πολιτικών. Όπως σημειώνει σχετικά, «ένας λόγος για δικαιώματα χωρίς ταξικό πρόσημο και πρόνοια για κοινωνική δικαιοσύνη και την ευημερία των ανθρώπων είναι κουτσό άλογο» (σ. 265). Με άλλα λόγια, οι έννοιες της ισότητας και της ελευθερίας δεν μπορούν παρά να γίνονται κατανοητές ως αδιαίρετες και αλληλένδετες.

Συναφώς, η κατοχύρωση των δικαιωμάτων στις μέρες μας δεν πρέπει να αποσκοπεί στην προστασία των φορέων τους μόνο έναντι της πολιτικής εξουσίας, αλλά και της οικονομικής. Από αυτή τη σκοπιά, ο Χριστόπουλος δηλώνει ότι παραμένει αταλάντευτα μεροληπτικός υπέρ των αδύναμων. Στο μεν πολιτικό επίπεδο, αυτοί δεν είναι άλλοι από τις μειοψηφίες, που πρέπει να ασκούν ανεμπόδιστα τις ελευθερίες της έκφρασης, του τύπου και του συνέρχεσθαι, ούτως ώστε να διατυπώνουν τον αντίλογο στις επιλογές των κυβερνώντων. Από την άλλη πλευρά, την εποχή της κυριαρχίας του νεοφιλελεύθερου δόγματος, οι πλέον ευάλωτοι στο κοινωνικο-οικονομικό πεδίο διαρκώς πληθαίνουν, και άρα χρήζουν προστασίας, από τη στιγμή, ιδίως, που θεμελιώδη αγαθά, όπως η στέγη, η κοινωνική ασφάλιση και η υγεία, δεν θεωρούνται πια δεδομένα για όλους.

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει και η κριτική του συγγραφέα στην εγωιστική, ή, αλλιώς, υπερφιλελεύθερη πρόσληψη των δικαιωμάτων τα χρόνια της υγειονομικής κρίσης. Ως σταθερός πολέμιος του ατομοκεντρισμού, ο Χριστόπουλος υποστήριξε χωρίς περιστροφές, κατά την περίοδο της πανδημίας, ότι δεν είναι άξιος υπεράσπισης κάποιος που δεν εμβολιάζεται διότι δεν κάνει κέφι (σ. 330). Σύμφωνα με την ανάλυσή του, «στη δοκιμασία αυτή δεν μπορεί να προτάσσεται το εγωιστικό δικαίωμα εκάστου, αλλά το συλλογικό καθήκον έναντι του δημόσιου αγαθού της υγείας» (σ. 363). Όπως προβλέπει και το Σύνταγμα, εξάλλου, στο άρθρο 25, τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν τελούν υπό την εγγύηση του κράτους μόνο ως δικαιώματα του ατόμου, αλλά και ως δικαιώματα των μελών του κοινωνικού συνόλου.

Από την άλλη πλευρά, κάθε κρίση, είτε οικονομική είτε υγειονομική, έχει την τάση να αναδεικνύει ανάγλυφα το ταξικό πρόσημο τόσο της προστασίας των δικαιωμάτων όσο και του περιορισμού των ελευθεριών. Όπως σημειώνει ο συγγραφέας, προϋπόθεση για τη νομιμοποίηση στη συνείδηση των πολιτών ενός πλέγματος περιοριστικών μέτρων αποτελεί διαχρονικά ο δίκαιος και αναλογικός τους χαρακτήρας. Στην περίπτωση της πανδημίας, όμως, κάτι τέτοιο δεν συνέβη, από τη στιγμή που οι οικονομικές ελευθερίες των πλέον ισχυρών στον χώρο της υγείας έμειναν

¹ Χριστόπουλος Δ., Ταξίδι στο κράτος. Κυριαρχία, δίκαιο, δικαιώματα, Πόλις, Αθήνα 2022, σ. 72.

ανέγγιχτες, με αποτέλεσμα να σημάνουν την αύξηση των κερδών τους², ενώ συγχρόνως η κοινωνική πλειοψηφία υπέστη μια πρωτοφανή οικονομική δοκιμασία (σ. 367).

Το πανεπιστήμιο σε διαδικασία μετάλλαξης

Η ενότητα του βιβλίου που αφορά τον θεσμό του πανεπιστημίου, ξεκινά με μια ανοιχτή επιστολή που απέστειλε ο συγγραφέας, τον Φεβρουάριο του 2025, στον Πρύτανη του ΕΚΠΑ. Πρόκειται ασφαλώς για μία από εκείνες τις φορές που ο Χριστόπουλος επέλεξε να γίνει δυσάρεστος προκειμένου να προασπίσει το κύρος ενός θεσμού. Ειδικότερα, η κριτική του εστίασε σε ορισμένα σημεία της επίσημης ομιλίας του Πρύτανη στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, η οποία εκφωνήθηκε με αφορμή τον εορτασμό της επετείου των Τριών Ιεραρχών. Όπως εύστοχα επισήμανε στην επιστολή του ο συγγραφέας, είναι αδιανόητο να υποστηρίζεται από τον ανώτατο εκπρόσωπο ενός πανεπιστημιακού ιδρύματος ότι ο ορθός λόγος πρέπει να υποτάσσεται στον θείο λόγο και ότι η παιδεία συνιστά μετάληψη αγιότητας (σ. 373-375). Χωρίς αμφιβολία, τέτοιου είδους αντιλήψεις αντιβαίνουν ευθέως στις καταστατικές αρχές του πανεπιστημίου, το οποίο οφείλει να υπηρετεί την αναζήτηση της γνώσης μέσω της έρευνας και της κριτικής σκέψης.

Εντούτοις, τα σύγχρονα προβλήματα του πανεπιστημίου δεν περιορίζονται στο υπερσυντηρητικό περιεχόμενο του λόγου κάποιων εκ των εκπροσώπων του. Σε άλλα σχετικά πρόσφατα κείμενά του ο Χριστόπουλος αναλύει τις θεσμικές συνέπειες της πρόσφατης αυταρχικής μεταρρύθμισης στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Όπως εξηγεί, τα όργανα διοίκησης του πανεπιστημίου, κυρίως οι πρυτάνεις και οι κοσμήτορες, δεν εκλέγονται πλέον άμεσα από τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας. Αντιθέτως, τα όργανα διοίκησης αναδεικνύονται μέσα από περίπλοκες διαδικασίες, διαθέτουν προσωποπαγή χαρακτήρα και έχουν ως αποστολή να ευθυγραμμίσουν τη λειτουργία των ανώτατων ιδρυμάτων με τη βούληση της πολιτικής εξουσίας. Όπως, εξάλλου, ορίζει το νέο νομοθετικό πλαίσιο (ν. 4957/2022 και 5094/2024), μια μικρή ομάδα ανθρώπων μπορεί πλέον να διοικεί ένα ανώτατο ίδρυμα χωρίς να λογοδοτεί και να ελέγχεται από πουθενά. Ειδικότερα, μια πλειοψηφία τεσσάρων από τα έξι εσωτερικά μέλη του Συμβουλίου έχει τη δικαιοδοσία να αναδειξεί και τα εξωτερικά μέλη, τα οποία ως άνθρωποι της εμπιστοσύνης της πλειοψηφίας δεν αναμένεται, πλην εξαιρέσεων, να ασκήσουν ουσιώδη έλεγχο. Από την άλλη πλευρά, τα εκλεγμένα όργανα, όπως η Σύγκλητος, έχουν αποψιλωθεί από αρμοδιότητες. Όπως προσφυώς αναφέρει ο συγγραφέας, *«πρύτανης θα διοικεί, πρύτανης θα λογοδοτεί στον εαυτό του, ως πρόεδρος μιας πολυεθνικής που περιστοιχίζεται από το Διοικητικό Συμβούλιο (το συμβούλιο διοίκησης)»* (σ. 386-388). Με άλλα λόγια, το δημοκρατικό δημόσιο πανεπιστήμιο, όπως οικοδομήθηκε στη διάρκεια της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, βρίσκεται πλέον σε πρωτοφανή υποχώρηση, εφόσον η θεσμική του λειτουργία διακρίνεται πλέον για τη σχεδόν πλήρη απουσία μηχανισμών λογοδοσίας.

Με αφορμή την παραπάνω ανάλυση του συγγραφέα για την αναδιάρθρωση της ανώτατης εκπαίδευσης, αξίζει να επισημανθεί ότι η συγκέντρωση θεσμικής ισχύος σε λίγα χέρια δεν άργησε να συνοδευτεί από την αυστηροποίηση του πειθαρχικού δικαίου των φοιτητών. Υπό αυτούς τους θεσμικούς όρους, παρατηρούμε το τελευταίο διάστημα την ανάπτυξη ενός ιδιαίτερα ανησυχητικού κλίματος αυταρχισμού στα πανεπιστήμια της χώρας. Φοιτητές διώκονται πλέον και απειλούνται

---

² Βλ. σχετικά, Καϊδατζής Ακ., Κεσσόπουλος Αλ., Κουρουνδής Χ., *«Μέτρα για την οικονομική κρίση: στο απυρόβλητο η ιδιοκτησία.»*, Η Εφημερίδα των Συντακτών, 3 Απριλίου 2020, στο https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/237800_metra-gia-tin-ygeionomiki-krisi-sto-apyroblito-i-idioktisia/ (πρόσβαση: 28.05.2026).

με ποινές φυλάκισης, όχι για βανδαλισμούς ή καταστροφή δημόσιας περιουσίας, αλλά για συλλογικές αποφάσεις που έχουν χαρακτηριστικά πολιτικής διαμαρτυρίας. Πέραν τούτου, ακόμη και όργανα διοίκησης του πανεπιστημίου (Κοσμήτορες και Πρόεδροι Τμημάτων) υπέχουν πλέον πειθαρχική ευθύνη, βάσει του νέου πειθαρχικού δικαίου (ν. 5224/2025), αν δεν προχωρήσουν στην άσκηση πειθαρχικών διώξεων εντός της αποκλειστικής προθεσμίας των δέκα ημερών από την τέλεση του παραπτώματος³.

Τα φαινόμενα αυτά δεν αποτελούν βεβαίως κάποια ελληνική πρωτοτυπία, αλλά συνιστούν αποτύπωση και στη χώρα μας των διεθνών τάσεων στην ανώτατη εκπαίδευση. Όπως σημειώνει ο συγγραφέας, αιχμή του δόρατος της πολιτικής Τραμπ στις ΗΠΑ αποτελεί η χειραγώγηση των αμερικανικών πανεπιστημίων και η συρρίκνωση της ακαδημαϊκής ελευθερίας (σ. 564).

Αυταρχικοί μετασχηματισμοί της δημοκρατίας και ακροδεξιά απειλή

Στο εξώφυλλο της μονογραφίας «Ταξίδι στο κράτος» ο Χριστόπουλος είχε επιλέξει να απεικονίσει την έννοια της κρατικής κυριαρχίας, όπως την περιέγραψε ο Μακιαβέλι. Πρόκειται για την παρομοίωση της κυριαρχίας με τον Κένταυρο, ο οποίος είναι μισός άνθρωπος, που αγωνίζεται να πείσει, και μισό κτήνος, που επιβάλλεται διά της βίας. Στη σύγχρονη συνθήκη της αυταρχικοποίησης της κρατικής εξουσίας, οι αναλογίες του σώματος του Κενταύρου δεν παραμένουν προφανώς αμετάβλητες, καθώς η ανθρώπινη μορφή συρρικνώνεται, ενώ μεγαλώνει το μέρος που αντιστοιχεί στο κτήνος.

Γιατί όμως αυταρχικοποιείται το κράτος; Πρόκειται για κάποιον αυτοτελή μετασχηματισμό στο πεδίο της πολιτικής και των θεσμών ή μήπως οι αιτίες πρέπει να αναζητηθούν κατ' αρχήν στην κοινωνική και οικονομική βάση; Σύμφωνα με το δόγμα της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, το οποίο κατέστη αδιαφιλονίκητο μετά το 2008, τα πάντα ρυθμίζονται με βάση τους κανόνες της αγοράς (σ. 262) και με βασικό γνώμονα την έννοια της ανταγωνιστικότητας. Η σύγχρονη οικονομική ορθοδοξία, άλλωστε, που έχει προσλάβει θεολογικά χαρακτηριστικά, επιτάσσει την αποδιάρθρωση του εργατικού δικαίου, την επιβολή πολιτικών λιτότητας και την επίτευξη ποσοτικών δεικτών στην έρευνα, ούτως ώστε να ενισχύεται η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, των εθνικών οικονομιών και των πανεπιστημίων, αντιστοίχως. Πρόκειται για την εδραίωση της περίφημης διακυβέρνησης των αγορών ή, αλλιώς, της διακυβέρνησης μέσω των αριθμών⁴.

Συναφώς παρατηρείται ότι η κυριαρχία του νεοφιλελεύθερου δόγματος έχει επιφέρει την απαξίωση των δημοκρατικών θεσμών για δύο λόγους: πρώτον, διότι οι λαοί βλέπουν το βιοτικό τους επίπεδο να επιδεινώνεται και, δεύτερον, διότι οι διεθνείς οικονομικοί καταναγκασμοί δεν αφήνουν περιθώρια για την εφαρμογή κάποιας εναλλακτικής πολιτικής (There Is No Alternative). Σε τελευταία ανάλυση, επομένως, ακόμη και οι εκλογές χάνουν μεγάλο μέρος της σημασίας τους.

³ Βλ. πιο αναλυτικά, Τσιγαρίδας Β., «Το πειθαρχικό δίκαιο των φοιτητών και η πλήρης αυτοδιοίκηση των πανεπιστημίων», στο <https://nomarchia.gr/%cf%84%ce%bf-%cf%80%ce%b5%ce%b9%ce%b8%ce%b1%cf%81%cf%87%ce%b9%ce%ba%cf%8c-%ce%b4%ce%af%ce%ba%ce%b1%ce%b9%ce%bf-%cf%84%cf%89%ce%bd-%cf%86%ce%bf%ce%b9%cf%84%ce%b7%cf%84%cf%8e%ce%bd-%ce%ba%ce%b1%ce%b9/> (πρόσβαση: 28.05.2026).

⁴ Βλ. σχετικά, Supriot A., Όταν κυβερνούν οι αριθμοί. Παραδόσεις στο Collège de France (2012-2014), μτφρ. Παυλίνα Κοντογεωργοπούλου, Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου 2025.

Όπως επισημαίνει ο Χριστόπουλος, σε αυτή τη συνθήκη η αντισυστημική σκέψη και δράση προσλαμβάνει εθνικιστικό και βίαιο πρόσημο, με τη βοήθεια τόσο των μηχανισμών του κράτους όσο και του κεφαλαίου (σ. 507). Με άλλα λόγια, η κρατική αυταρχικοποίηση και η Άκρα Δεξιά αναπτύσσονται χέρι-χέρι και μας κάνουν να συνηθίζουμε την παρουσία τους. Από τη μία πλευρά, κυριαρχούν η μονοφωνία στην ενημέρωση, η παράνομη καταστολή στις διαδηλώσεις, η χειραγώγηση των ανεξάρτητων αρχών και της δικαιοσύνης (σ. 475 επ.), ενώ από την άλλη καταγράφονται τόσο η κανονικοποίηση της ρητορικής μίσους όσο και η ανάπτυξη των ταγμάτων εφόδου. Σύμφωνα με τη γλαφυρή διατύπωση του συγγραφέα, *«ο φασισμός караδοκεί όχι ως πολιτικός εξωγήινος, αλλά ως οικογενειακό δηλητήριο. Πλέον οι δημοκρατίες δεν καταλύονται με πραξικοπήματα, αλλά διαβρώνονται τόσο συστηματικά ώστε η εξοικείωση με αυταρχικές πρακτικές έρχεται αργά και ασυναίσθητα»* (σ. 335).

Το ερώτημα είναι πώς αμύνεται η δημοκρατία απέναντι σε αυτή την επίθεση που δέχεται. Μπορεί η απονομιμοποίηση των θεσμών να θεραπευθεί μέσω της απαγόρευσης στους εχθρούς του πολιτεύματος να συμμετάσχουν στις εκλογές; Κάτι τέτοιο θα ήταν, εκτός από αναποτελεσματικό, και παράδοξο, διότι ουσιαστικά θα έστρεφε τη δημοκρατία εναντίον ενός μέρους του λαού, δηλαδή, σε τελευταία ανάλυση, εναντίον του εαυτού της. Επομένως, υποστηρίζει ο συγγραφέας, θα ήταν ασυγχώρητο λάθος να εκχωρηθεί στα δικαστήρια η εξουσία να αποφασίζουν, βάσει ασαφών κριτηρίων, ποιοι μπορούν και ποιοι δεν μπορούν να λάβουν μέρος στον πολιτικό ανταγωνισμό. Κατά την άποψή του, μόνο υπό μία προϋπόθεση θα μπορούσε να γίνει ανεκτή μια τέτοιου είδους απαγόρευση: αν ένας ικανός αριθμός υποψηφίων κάποιου συνδυασμού έχει προηγουμένως καταδικασθεί για εγκλήματα που συνδέονται με την πολιτική δράση του κόμματος. Κατά συνέπεια, σε μια τέτοια περίπτωση ο δικαστής δεν θα αναγορευόταν *«σε τροχονόμο του πολιτεύματος»*, αλλά θα καλείτο απλώς να διαπιστώσει ότι ο αποκλεισμός του κόμματος από τις εκλογές προκύπτει από την πλήρωση των κριτηρίων του νόμου (σ. 499-500).

Η Αριστερά σε περιδίνηση

Υπό τις παρούσες συνθήκες, που έχουν επιφέρει τη ρευστοποίηση των πολιτικών συστημάτων διεθνώς, αναρωτιέται κανείς ποιο πολιτικό υποκείμενο μπορεί να διατυπώσει μια εναλλακτική πρόταση, η οποία θα στοχεύει στην επούλωση των τραυμάτων τόσο του φιλελεύθερου όσο και του κοινωνικού πυλώνα της δημοκρατίας.

Σε ό,τι αφορά την πολιτική σκηνή στην Ελλάδα, τα κόμματα της αντιπολίτευσης, και κυρίως τα αριστερά, βρίσκονται σε κατάσταση υποχώρησης, αν όχι αποσύνθεσης. Στα αίτια αυτής της εξέλιξης δεν παραλείπει να εστιάσει ο συγγραφέας. Όπως εξηγεί, υπήρξε *«διαλυτική η απονομή της δυνατότητας να ψηφίσεις σε εκλογές κόμματος έναντι ενός αντιτίμου λίγο ακριβότερου από ένα εισιτήριο μετρό»* (σ. 527).

Με αφορμή αυτή την εύστοχη διαπίστωση, θα συμπλήρωνε κανείς ότι κάθε δημοκρατία, άρα και η εσωκομματική δημοκρατία, δεν είναι δυνατόν να λειτουργήσει χωρίς κανόνες. Σύμφωνα με έναν από τους θεμελιώδεις κανόνες της εσωκομματικής λειτουργίας, που προβλέπεται στα καταστατικά σχεδόν όλων των κομμάτων, η ένταξη κάποιου πολίτη στον λαό του κόμματος, δηλαδή η απόκτηση της ιδιότητας του μέλους, αντιστοιχεί στη διαδικασία απονομής ιθαγένειας. Με άλλα λόγια, το καταστατικό προβλέπει ποιες προϋποθέσεις πρέπει να πληρούνται, ούτως ώστε να πιστοποιηθεί ότι το υποψήφιο μέλος έχει την πραγματική βούληση και τη στοιχειώδη γνώση των σκοπών του κόμματος προκειμένου να είναι σε θέση να ενταχθεί στους κόλπους του. Σε

διαφορετική περίπτωση, όπως συνέβη τον Σεπτέμβριο του 2023 στον ΣΥΡΙΖΑ, διεξάγονται εσωκομματικές εκλογές, χωρίς να έχουν διαμορφωθεί εκ των προτέρων εκλογικοί κατάλογοι, χωρίς δηλαδή να γνωρίζει κανείς ποιο είναι το εκλογικό σώμα.

Όλα αυτά είναι ασφαλώς φαινόμενα μιας μακράς διαδικασίας αποϊδεολογικοποίησης, η οποία έπληξε την Αριστερά και την απομάκρυνε από την ταυτότητα και τις ιδέες της. Όπως υπογραμμίζει ο συγγραφέας, η προσωπικότητα του ηγέτη άρχισε σταδιακά να σημαίνει σχεδόν τα πάντα, ενώ η συλλογικότητα σχεδόν τίποτε (σ. 529-530). Υπό αυτές τις συνθήκες της προϊούσας απαξίωσης του κομματικού φαινομένου, μόνο ο λαός μπορεί να αποτελέσει, προς το παρόν, ισχυρό αντίβαρο στην απαξίωση των θεσμών αντιπροσώπευσης. Κατά συνέπεια, αριστερή διέξοδος στην παρατεταμένη κρίση, τόσο της πολιτικής όσο και των θεσμών, πολύ δύσκολα μπορεί να προκύψει από την αναβάπτιση ή τη μετονομασία ενός φθαρμένου πολιτικού προσωπικού. Με τα λόγια του Χριστόπουλου, «το νέο δεν μπορεί να βρίσκεται στην ανακύκλωση του παλαιού» (σ. 523-524).

Σε διεθνές επίπεδο, μια αχτίδα φωτός για τις ιδέες της Αριστεράς έκανε τη δειλή της εμφάνιση τον περασμένο Νοέμβριο στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, όταν ένας νέος άνθρωπος, δημοκράτης σοσιαλιστής, αναδείχθηκε στο αξίωμα του δημάρχου της Νέας Υόρκης. Η ανάδυση του πολυπόθητου «νέου», μάλιστα, προήλθε από τα σπλάχνα ενός κόμματος, του Δημοκρατικού, το οποίο, όπως είχε δηλώσει παλιότερα ο Μπέρνι Σάντερς, αφού εγκατέλειψε την εργατική τάξη, διαπίστωσε στη συνέχεια ότι το εγκατέλειψε και αυτή με τη σειρά της. Πολιτικά άφθατος, οικονομικά ανεξάρτητος από μεγάλα συμφέροντα και χωρίς να έχει την υποστήριξη του κόμματός του, ο Ζόραν Μαμντάνι κατόρθωσε να ξαναπιάσει το νήμα που συνέδεε παραδοσιακά το κόμμα του με τα πιο αδύναμα κοινωνικά στρώματα. Η συνταγή της εν λόγω επιτυχίας αποτυπώθηκε στη συναρπαστική ομιλία που εκφώνησε αμέσως μετά τη νίκη του. Σε αυτήν απευθύνθηκε στους μετανάστες και τους εργαζόμενους της Νέας Υόρκης – στους ανθρώπους «με παλάμες σκληραγωγημένες από τα τιμόνια των ποδηλάτων διανομής», «με σημάδια στα χέρια από εγκαύματα κουζίνας», στους «Υεμενίτες ιδιοκτήτες μικρών παντοπωλείων· στους Σενεγαλέζους οδηγούς ταξί και τις Ουζμπέκες νοσοκόμες».

* * *

Η εκλογή του Μαμντάνι αποτέλεσε μια νίκη όλου του αξιακού συστήματος που περιγράφει ο Χριστόπουλος στο βιβλίο του. Μια νίκη του πολιτικού έθνους της συμπερίληψης που πρέπει να υποσκελίσει το κλειστό φυλετικό έθνος, μια νίκη των ανθρώπων του μόχθου που προσδοκούν τη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου, μια νίκη του φιλελευθερισμού και της δημοκρατίας απέναντι στη δυστοπία που κυοφορεί η κυβέρνηση Τραμπ.

Για να καρποφορήσει αυτή η νίκη, βέβαια, τόσο στη Νέα Υόρκη όσο και διεθνώς, δεν αρκεί η εκφώνηση ριζοσπαστικών ιδεών από μια λαμπερή προσωπικότητα. Προϋπόθεση για την επιτυχία ενός αριστερού μεταρρυθμιστικού προγράμματος αποτελεί η υιοθέτησή του από συλλογικότητες – πολιτικά κόμματα και κοινωνικά κινήματα – που θα το επεξεργαστούν περαιτέρω, θα το εμπλουτίσουν και θα το κοινοποιήσουν στην κοινωνία, με όπλα τη συλλογική διάνοια και την επιστράτευση χιλιάδων μελών. Με γνώμονα έναν τέτοιο οδικό χάρτη, ίσως τα χρόνια δοκιμασίας μπορέσουν να δώσουν τη θέση τους σε μια περίοδο δημοκρατικής ανάτασης και αναζωογόνησης του πολιτικού πλουραλισμού.